

ПРЕДМЕТ ТА МЕТОД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК КРИТЕРІЇ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ ПРАВА

На сучасному етапі у правовій літературі відбувається переоцінка багатьох соціальних цінностей, у тому числі й системи права, окреслюються нові орієнтири, обґрунтовуються принципи та способи впливу на суспільні відносини. В межах даних оцінок повинна удосконалитися система права, зокрема, її перетворення в дійсно струнку, логічно обумовлену і відповідно об'єктивним реаліям систему правових галузей, інститутів і норм. Правові норми, що становлять право, незважаючи на різноманіття регулюючих ними суспільних відносин, повинні мати внутрішню єдність і узгодженість, щоб забезпечити загальне соціально-політичне завдання правового регулювання в суспільстві.

Система всіх чинних норм права кожної країни утворює право (об'єктивне право, систему права). Необхідно зазначити, право є не простою сукупністю правових норм, а їх системою. Отже, всі норми права, які утворюють право, пов'язані між собою. Тому зміни або недоліки змісту однієї норми впливають на зміст і процес реалізації інших норм права [1, с.140].

Право є системним утворенням, що складається із великої кількості різнорівневих структур, первинну клітинку яких складає правова норма. Правові норми об'єднуються в інститути, а інститути в залежності від сфери їх застосування та функцій, які виконуються, — у великі правові спільності.

Системність суспільних відносин надає праву системних особливостей та зумовлює його структуру, яка є цілісним об'єднанням елементів — норм права, основним призначенням яких є регулювання суспільних відносин.

Враховуючи, що в основі будь-якої системи лежить, насамперед, структура її елементів, необхідно не тільки їх позначити, але й виявити зв'язки між цими елементами, сформулювати загальні принципи побудови системи і пізнання закономірностей її розвитку.

Структура системи права — це її внутрішній устрій. Розкрити структуру права можна через: визначення первинного елементу системи — правової норми та врахування предмета правового регулювання як об'єктивного чинника, що з'єднав ці норми в певні групи [2, с. 294].

П. Рабінович зазначає, що структура системи права — це об'єктивно зумовлена внутрішня організація права певної держави, яка полягає в єдності і погодженості всіх юридичних норм та в їх розподілі за галузями та інститутами права. Отже, як зазначає автор, основними структурними елементами, «блоками» цієї системи є: норма права; інститути права; галузі права [3, с.118-119].

Первинним структурним елементом системи права є правова норма. Поняття норми права, стверджує С. Бобровник, належить до числа найважливіших категорій теорії права [4, с. 365]. Будь-яке правове явище розкривається лише у взаємозв'язку з нормами права. Саме через норми права держава здійснює вплив на суспільство, на їх основі визначаються повноваження державних структур, завдяки нормам конкретизуються та реалізуються суб'єктивні права. Норма права є первинною клітинкою права та вихідним структурним елементом системи права.

Норма права як структурний елемент системи права відбиває основні властивості права: нормативність, формальну визначеність, державну примусовість. Змістом норм права є суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які надаються та покладаються на суб'єктів суспільних відносин з метою їх врегулювання.

Іншим найважливішим за значенням і найбільш великим за обсягом елементом системи права є галузь права. Галузь права є важливим елементом системи права. Саме з'ясування поняття галузі права, її особливостей, предмета й методу правового регулювання як підстав поділу права на галузі завжди займало важливе місце в дослідженні системи права.

Щодо визначення поняття галузі права, слід зазначити, що в юридичній літературі [5, с.124] виробився єдиний підхід, згідно з яким визначаються її ознаки: основа відокремлення галузі права — однорідні суспільні відносини; об'єктивність відокремлення груп суспільних відносин; певна структура.

Одним із ключових питань в проблематиці системи права є визначення умов її диференціації, до яких юридична наука відносить предмет та метод правового регулювання.

У юридичній науці зазначена проблема не є новою. Наукові дискусії розпочалися ще за часів Римської імперії. Відокремленість галузі права та ступінь її розвитку визначаються розвитком та автономністю відповідних відносин та потребою у їх правовому регулюванні. На сьогодні сталим є положення, що галузі права класифікуються за декількома критеріями, основними з яких є предмет і метод правового регулювання.

Отже, поняття «регулювання» відображає сутність впливу норм права на суспільні відносини. Л. Явич зазначає, що регулювання за допомогою правових норм полягає не лише у спрямуванні розвитку суспільних відносин, але й у охороні існуючих суспільних відносин, у створенні умов для виникнення нових відносин, які відповідають нагальним потребам суспільства [6, с. 26]. Саме через зазначене, проблема правового регулювання суспільних відносин є однією із важливих проблем не лише теорії права, а й галузевих наук. Тому не випадково питанням регулятивного впливу присвячено цілу низку досліджень.

О. Мельник вважає, що однією з теоретичних передумов вирішення проблем є розроблення поняття правового регулювання, оскільки саме від цього залежить вирішення багатьох інших сторін регулювання відносин. Сучасні погляди правознавців на визначення поняття правового регулювання зводяться до того, що правове регулювання розуміється як здійснюваний за допомогою права і сукупності правових засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, закріплення, розвитку та охорони. У загальному вигляді правове регулювання є процесом, спрямованим на те, щоб за допомогою правових засобів гарантувати поведінку, необхідну суспільству, спрямувати розвиток життєвих ситуацій в бажане русло [7, с. 22].

Т. Тарахонич зазначає, що є підстави стверджувати, що правове регулювання здійснюється за допомогою динамічних структур, систем, механізмів, що спрямовані на досягнення правового результату в межах певної системи юридичного впливу на суспільні відносини [8, с. 173].

В юридичній науці під предметом правового регулювання розуміють те, що регулює право, тобто певні види суспільних відносин [9, с. 353], або відповідну сферу суспільних відносин [10, с. 222].

На думку П. Рабіновича, зважаючи на те, що суспільні відносини — це відносини між людьми, можна говорити, що предметом правового регулювання виступають однорідні відносини між людьми в суспільстві. Поняття предмета правового регулювання, вказує автор, дає знання про те, що саме регулюється правом, а поняття методу правового регулювання дає відповідь на питання (як, яким чином, засобом, способом) держава вчиняє нормативний вплив на суспільні відносини [3, с. 119].

Предмету правового регулювання, зазначає Н. Пархоменко, притаманні наступні характерні ознаки: це однорідний вид суспільних відносин, на який впливають норми певної галузі права; головним чинником, що зумовлює відмінність між галузями права є специфічність суспільних відносин, що регулюються, які, відповідно, відрізняються за своїм змістом, метою та завданнями; кожній галузі права відповідає певна сфера однорідних суспільних відносин, тобто певний предмет правового регулювання [11, с. 390].

Предмет виступає основним критерієм розмежування норм права на галузі, оскільки він має об'єктивний зміст, передбачений характером суспільних відносин і не залежить від волі законодавця. Саме предмет вказує виокремлення тієї чи іншої галузі, а коли це відбувається, з'являється і відповідний метод регулювання, який залежить від волі законодавця. Останній при необхідності і враховуючи характер регулюваних відносин, може вибрати спосіб правового впливу на них. Він може варіювати ці способи, використовуючи їх в різних комбінаціях. В цьому полягає суб'єктивність методу, яка відрізняє його від предмета. Але вони обидва відіграють важливу роль у побудові системи права, взаємодіють один з одним [7, с. 71].

Отже, поряд з предметом правового регулювання важливим чинником, що впливає на диференціацію права, є метод правового регулювання.

В енциклопедичній літературі під методом правового регулювання розуміють спосіб впливу юридичних норм на суспільні відносини [12, с. 445].

П. Рабінович розуміє під методом правового регулювання специфічний спосіб владного впливу держави на суспільні відносини, здійснюваний за допомогою правових норм та інших юридичних засобів. Виходячи з того, що право — це правила поведінки людей, тобто перш за все право діє на поведінку людей, яка є сутністю суспільних відносин, метод правового регулювання можна визначити як засіб дії права на поведінку людей як суб'єктів суспільних відносин [3, с. 119].

Категорія методу правового регулювання застосовується для характеристики регулюючої дії на суспільні відносини різних правових утворень. Залежно від виду останніх слід розрізняти: загальний (загальноправовий) метод регулювання, що характеризує регулюючу дію права в цілому; галузевий (галузєвогалузевий) метод, що розкриває специфіку регулювання окремою галуззю права відповідних суспільних відносин; метод регулювання певного виду або комплексу відносин правовим інститутом і методом регулювання, властивий окремій правовій нормі.

Такий підхід, на наш погляд, має елементи визначеності щодо суперечок відповідно до певних аспектів застосування категорії методу правового регулювання, не дозволяє обмежитися розглядом його

щодо конкретних правових утворень та даної категорії зокрема: права; його галузей; правових інститутів; правових норм.

Загальний (загальноправовий) метод регулювання відрізняє впорядкування суспільних відносин за допомогою права від інших (неправових) способів дії держави і уповноважених її організацій на волю і свідомість учасників суспільних відносин.

Даний метод є найбільш важливою особливістю права, що відрізняє його від інших нормативних регулюючих систем (наприклад, моралі, звичаїв) і від інших способів дії права на суспільні відносини (зокрема, виховання, що здійснюється за допомогою декларацій, закликів, гасел).

Метод регулювання правової норми вказує на ступінь категоричності та певні варіанти поведінки, співвідношення і характер прав і обов'язків учасників (суб'єктів) відносин, а також вигляд і міру юридичної відповідальності. Оскільки норма права є первинним елементом його системи, методи регулювання норм, які створюють інститути і галузі права, зумовлюють специфіку регулятивного впливу даних правових утворень, одержуючи в них нову якість.

Зміст методів правового регулювання складають наступні способи дії на поведінку суб'єктів: імперативний (метод владного наказу), направлений на забезпечення вказаної державою обов'язкової поведінки суб'єкта; автономний, такий, що залишає суб'єктам значний перегляд для вільного волевиявлення; заохочувальний, стимулюючий бажане для держави і суспільства правомірну і соціально активну поведінку; рекомендаційний, такий, що пропонує адресатові самостійно визначити бажаний для держави варіант поведінки враховуючи місцеві умови та реальні можливості.

Відповідно до цього і класифікуються правові норми, кожен різновид яких, у свою чергу, складає нормативну основу відповідного методу, зумовлює його своєрідність, є істотним елементом його характеристики.

Найбільшої уваги методу правового регулювання в правовій науці надавалося при розгляді питань, пов'язаних з поділом права на галузі.

Галузевий метод правового регулювання — є встановлений нормами права специфічний спосіб дії на поведінку учасників відносин у суспільному житті [13, с. 11], особливість правового регулювання, поєднання засобів правового впливу [14, с. 250, 252].

Метод концентрує основні властивості галузі і є способом її дії на поведінку людей, спосіб організації правового зв'язку учасників регульованих відносин [15, 65]. У юридичній літературі також наголошується, що поняття методу не потрібно пов'язувати з однією особливістю: це завжди сукупність прийомів, засобів, способів, що комплексно відображають своєрідність дії галузі права на суспільні відносини [16, с. 47, 60].

Аналізуючи структуру методу правового регулювання, правознавці відносять до складових її прийомів і способів правовий статус суб'єктів, юридичні факти, способи формування суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин, способи захисту суб'єктивних прав і забезпечення виконання юридичних обов'язків тощо [16].

Однак, до елементів структури методу не включаються обумовлені за різними критеріями особливості правових норм, з яких повинна починатися характеристика будь-якого методу правового регулювання. У зв'язку з цим прийнято виокремлювати відповідно до характеру норм лише такі основні методи правового регулювання, як імперативний (метод владного наказу), диспозитивний (метод правової автономії), заохочувальний, рекомендаційний [17, с. 31].

Дана класифікація методів, зазначає М. Байтін, з одного боку є правильною і є цінною, з іншого — є недостатньою і відображає спрощений підхід щодо неї. Зокрема, з урахуванням нових даних про правову норму наступна розробка питання про галузеві методи правового регулювання повинна пов'язуватися з використанням класифікації норм права та за іншими підставами, зокрема за характером їх цільової спрямованості, за яким можна виділити, наприклад компенсаційні, колізійні та інші норми [18, с. 240-267].

Специфічні ознаки і функції будь-якого різновиду правових норм, що зумовлюють особливості виникаючих на їх основі правовідносин, дозволяють конкретніше з'ясувати сутність не тільки окремих галузей права, але і таких елементів (нормативних утворень) у системі права, як правові інститути і підгалузі права [17, с. 92].

Отже, предмет та метод правового регулювання, загальні принципи та положення, правові засоби регулювання у сукупності утворюють особливий правовий режим регулювання для кожної галузі права.

Підсумовуючи, слід зазначити, що система права — це відбиття значущості різних суспільних відносин, що регулюються правом. Її будова обумовлюється об'єктивними передумовами, зокрема, станом будь-яких суспільних відносин у різних сферах суспільного життя.

Використані джерела:

1. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права: [навч. посіб.] / С.Л. Лисенков. — К.: Юрисконсульт, 2006. — 355 с.

2. *Загальна теорія держави і права: [підручник] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; [за ред. О.В. Петришина]. — Х.: Право, 2009. — 584 с.*
3. *Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: [навч. посіб.] / П.М. Рабінович. — К.: Атіка, 2001. — 176 с.*
4. *Бобровник С.В. Норми права / С.В. Бобровник // Теорія держави і права. Академічний курс: [підручник] / [за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко]. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — С. 365-386.*
5. *Шемшученко Ю.С. Галузь права / Ю.С. Шемшученко // Великий енциклопедичний словник / [за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка]. — К.: Вид-во «Юридична думка», 2007. — С. 124.*
6. *Явич Л.С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений / Л.С. Явич. — М.: Изд-во юрид. лит-ра, 1961. — 172 с.*
7. *Мельник О.М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 — «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.М. Мельник; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. — К., 2004. — 208 с.*
8. *Тарахонич Т.І. Методологічні засади правового регулювання і правового впливу та їх взаємозв'язок із суміжними правовими категоріями / Т.І. Тарахонич // Дія права: інтегративний аспект: [монографія] / [кол. авторів]; [відп. ред. Н.М. Оніщенко]. — К.: Вид-во «Юридична думка», 2010. — С. 131-176.*
9. *Теория государства и права: [курс лекций] / [под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько]. — М.: Юрист, 1997. — 672 с.*
10. *Лазарев В.В. Теория государства и права: [учебник] / В.В. Лазарев, С.В. Липень. — М.: Юрист, 1998. — 429 с.*
11. *Пархоменко Н.М. Поняття та загальна характеристика системи права / Н.М. Пархоменко // Теорія держави і права. Академічний курс: [підручник] / [за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко]. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — С. 386-400.*
12. *Шемшученко Ю.С. Метод правового регулювання / Ю.С. Шемшученко // Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка]. — К.: Вид-во «Юридична думка», 2007. — С. 445.*
13. *Шебанов А.Ф. Система советского социалистического права / А.Ф. Шебанов. — М.: Изд-во Московского ун-та, 1961. — 42 с.*
14. *Явич Л.С. Система советского права и систематизация законодательства / Л.С. Явич // Теоретические вопросы систематизации советского законодательства / [под ред. С.Н. Братуся, И.С. Самощенко]. — М., 1962.*
15. *Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений / В.Ф. Яковлев. — Свердловск, 1972. — 212 с.*
16. *Витченко А.М. Метод правового регулирования социалистических общественных отношений / А.М. Витченко; [под ред. М.И. Байтина]. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974. — 161 с.*
17. *Байтин М.И. Система права: к продолжению дискуссии / М.И. Байтин, Д.Е. Петров // Государство и право. — 2003. — № 1. — С. 25-34.*
18. *Байтин М.И. Сущность права : Современное нормативное правопонимание на грани двух веков / М.И. Байтин. — [изд. 2-е, доп.]. — М.: Издательский дом «Право и государство», 2005. — 543 с.*

Шаганенко В. П. Предмет та метод правового регулювання як критерії побудови системи права.

У статті розглянуто поняття галузі права, її особливостей, предмета й методу правового регулювання. Предмет та метод правового регулювання, загальні принципи та положення, юридичні засоби регулювання у сукупності утворюють особливий правовий режим регулювання для кожної галузі права.

Зазначено, що предмет виступає основним критерієм розмежування норм права на галузі, оскільки він має об'єктивний зміст, передбачений характером суспільних відносин і не залежить від волі законодавця. Саме предмет вказує виокремлення тієї чи іншої галузі, а коли це відбувається, з'являється і відповідний метод регулювання, який залежить від волі законодавця. Категорія методу правового регулювання застосовується для характеристики регулюючої дії на суспільні відносини різних правових утворень. Залежно від виду останніх слід розрізняти: загальний (загальноправовий) метод регулювання, що характеризує регулюючу дію права в цілому; галузевий (загальногалузевий) метод, що розкриває специфіку регулювання окремою галуззю права відповідних суспільних відносин; метод регулювання певного виду або комплексу відносин правовим інститутом і методом регулювання, властивий окремій правовій нормі.

Ключові слова: система права, предмет правового регулювання, метод правового регулювання, норма права, галузь права.

Шаганенко В. П. Предмет и метод правового регулирования как критерии построения системы права.

В статье рассмотрено понятие отрасли права, ее особенностей, предмета и метода правового регулирования. Предмет и метод правового регулирования, общие принципы и положения, юридические средства регулирования в совокупности образуют особый правовой режим регулирования для каждой отрасли права.

Отмечено, что предмет выступает основным критерием разграничения норм права на отрасли, поскольку он имеет объективный смысл, предусмотрен характером общественных отношений и не зависит от воли законодателя. Именно предмет указывает выделение той или иной отрасли, а когда это происходит, появляется и соответствующий метод регулирования, который зависит от воли законодателя. Категория метода правового регулирования применяется для характеристики регулирующего воздействия на общественные отношения различных правовых образований. В зависимости от вида последних следует различать: общий (общеправовой) метод регулирования, характеризующий регулирующее действие права в целом; отраслевой (отраслевой) метод, раскрывает специфику регулирования отдельной отраслью права соответствующих общественных отношений; метод регулирования определенного вида или комплекса отношений правовым институтом и методом регулирования, присущий отдельной правовой норме.

Ключевые слова: система права, предмет правового регулирования, метод правового регулирования, норма права, отрасль права.

Shahanenکو V. Subject and method of regulation as a criterion for constructing a system of law.

The article deals with the concept of law, its characteristics, the subject and the method of regulation. Subject and method of regulation, the general principles and conditions, legal regulations of collectively form a special legal regime of regulation for each area of law.

It is noted that the subject is the main criterion for separation law for the industry because it has objective content provided public relations nature and not dependent on the will of the legislature. This object indicates the isolation of an industry, but when it happens, and there is an appropriate method of regulation that depends on the will of the legislature. Category regulation method is used to characterize the regulatory action on the social relations of different legal entities. Depending on the type of the past should be distinguished: general (common law) regulating the method of characterizing the effect of regulatory law in general, sectoral (industry-wide) method, which reveals specific regulation of a branch of law relevant social relations, method of regulating certain types of complex relationships and legal institutions and by control inherent in a particular legal norm.

Key words: system of law, the subject of legal regulation, the method of regulation, rule of law, the branch of law.

Рекомендовано до друку відділом теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.